

ნანა ხოჭოლავა-მაჭავარიანი

საისტორიო წყაროებში დადასტურებული ერთი რიგის იურიდიული ტერმინებისათვის

(*ძეგლი, ძეგლისწერა, ძეგლი-განაჩენი, ძეგლთდება*)

ქართულ საისტორიო წყაროებში გვხვდება იურიდიული ტერმინები, რომელთა ერთ-ერთ კომპონენტად ჩანს სახელი **ძეგლი**. ესენია: **ძეგლისწერა**, **ძეგლი-განაჩენი**, **ძეგლთდება**, **ძეგლი სჯულისა...** თავის მხრივ, ცალკე **ძეგლი**-ც დასტურდება, როგორც იურიდიული ტერმინი, შდრ: „კანონმდებელი კრება სასამართლო წიგნს ადგენდა ხოლმე, ეს იყო მისი ბჭობისა და შრომის ნაყოფი და ნაშთი, ამის გამო ამისთანა კრების ნაღვაწსა და დადებულს „**ძეგლი**“ ეწოდებოდა ხოლმე. მაგ., ეფთჳმე მთაწმინდელი VI მსოფლიო კრების კანონების ქართული თარგმანის შესავალში ამბობს: წევრებმა „აღწერილი იგი მართლისა სარწმუნოებისა ძეგლნი და საეკლესიონი იგი კანონნი წინაშე ღვთისმსახურისა კონსტანტინე მეფისა წარიკითხესო“ (ჯავახიშვილი, 1982: 29-30); „ჩვენამდე მოღწეული ძველი ქართულის პერიოდის საერო თუ სასულიერო ხასიათის თხზულებებიდან ჩანს, რომ არსებობდა იურიდიული ტერმინი **ძეგლი**. კერძოდ, აქტის, ტრაქტატის, დადგენილების გადმოსაცემად გამოყენებულია **ძეგლის წერა**“ (ქეშიკაშვილი, 1991: 80).

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო იმან, რომ ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ **ძეგლი** არ არის განმარტებული, როგორც იურიდიული ტერმინი, არამედ, როგორც კონკრეტული საგანი, კერძოდ: „გამოსახულება, ქანდაკება, კერპი“ (აბულაძე, 1973). ამასთან, ლექსიკონში ცალკეა გამოტანილი და განმარტებული **ძეგლისწერა**, როგორც „აქტი, ტრაქტატი, დადგენილება, ხსენება“. როგორც ჩანს, მეცნიერი **ძეგლის** ძირითად მნიშვნელობას **ძეგლიწერის** მნიშვნელობისგან განასხვავებდა ძველ ქართულში.

საზოგადოდ, სიტყვა **ძეგლს**¹ ქართულში არაერთი მნიშვნელობა უდასტურდება.

¹ ქსე-ის მიხედვით: „**ძეგლი**- ფართო გაგებით – რაიმე ობიექტი, რომელიც ქვეყნის, ერის კულტურული მემკვიდრეობის ნაწილია... ძ-ისთვის დამახასიათე-

ძეგლი: „გამოსახულება, ქანდაკება, კერპი“ (აბულაძე, იქვე); „სამღვარეოთ წერით და ორონად¹ითქმის“ (საბა, 1993); „დიდი სვეტი მარტოდ დადგენილი ნიშნად, ანუ სამძლსარად... столн“ (ჩუბინაშვილი, 1961); „დიდი სვეტი მარტოდ დადგენილი ნიშნად ან სამზღვრად, столн памятник“ (ჩუბინაშვილი, 1984). ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით **ძეგლი** არის: „1. ნაგებობა ან ქანდაკება ვისიმე ან რისამე სამახსოვროდ; 2. წარსული მატერიალური კულტურის ნაშთი; 3. ძეგლი მწერლობის ნაწარმოები; 4. ისტ. კანონი (ან კანონთა კრებული), განაჩენი, დადგენილება, განწესება“ (ქეგლ, 8); **ძეგლი** შეიძლება იყოს, ასევე, გარკვეული იურიდიული შინაარსის მქონე **მატიანე**, წერილობითი დოკუმენტი, რომელშიც მნიშვნელოვანი ისტორიული ცნობებია დაცული (მაგ., „**ძეგლი ერისთავთა**“ - XIV-XV სს. მიჯნის ქართული საისტორიო ძეგლი – ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატეანე²). **ძეგლის** სინონიმებია: მონუმენტი, ობელისკი, მემორიალი (1), (საფლავზე) მატური (ჯორჯანელი, 2003); აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში დასტურდება ტერმინები: **ძეგლი**, **ძენგლი**, შდრ.: „**ძეგლი** (თუშ.) ღვთის სამადლობელი ზედაშე“ (ცოცანიძე, 2012); „**ძენგლი** (ხევს.) ესა თუ ის ოჯახი ან გვარი ამა თუ იმ ხატს აღუთქვამდა, რომ ამა და ამ დღეობაში (დღესასწაულზე) ყოველ წელიწადს უთევდა ღამეს, დანათლავდა დროშით, დაკლავდა საკლავს.. და მისთ. **ძენგლი** შთამომავლობაზე გადადიდოდა. ამგვარად, **ძენგლი** ერთგვარი თვითგასამართლება იყო. *ბუდის ჯვესურები დანადებსაც უწოდებდნენ და ძენგლსაც*“; „**მეძენგლე** ვინც ძენგლი დაიდო და ასრულებს მას; **ძენ-**

ბელია აქტ. საზ. ზემოქმედების ფუნქცია, რომელიც მქლავნდება, როგორც იდეურ პროგრამაში, ისე მხატვრულ განხორციელებაში. ძ. ისე იდგმება, რომ მისი ხილვა მრავალმა ადამიანმა შეძლოს. იგი მნიშვნელოვან როლს უნდა ასრულებდეს გარემოს ორგანიზებაში. ძ-ის პროტოტიპებს ჯერ კიდევ პირველყოფილ საზოგადოებასა და უძველეს ცივილიზაციებში ვხვდებით(მეგალითები, პირამიდები, ობელისკები და სხვ.). პირველი მემორიალური დანიშნულების ძ. ანტ. სამყაროში შეიქმნა... შუა საუკუნეების შემდეგ ქრისტ. სამყაროში ძ-ის ყველაზე გავრცელებული სახეობა იყო ჯვარი“ (ქსე, 11).

¹ „**ორონი** რომელი ითარგმანების *ძეგლად* წერილისა და საზღვრად სიტყვისა საღ-თსა მის მოქალაქობისა ნ. ძეგლი“ (საბა 1991); შდრ.: ὄρος, „საზღვარი“ (გიორგობიანი, 2013: 307).

² „შედგენილია ლარგვისის მონასტერში... პირველი ნაწილი ფოლკლორულ ცნობებს და ძველ ქრონიკებს ემყარება... მეორე ნაწილში მოთხრობილია ქსნის საერისთავოს ისტორია...“ (მესხია, 1954: 30).

გლად აბე [სბე] ძენგლი (ი.) აკისრია; ძენგლს დაიდებს ძეგლს იკისრებს“ (ჭინჭარაული, 2005). სამხ. დას. საქართველოში აჭარიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა მეტყველებაში სანათესაო წრის, გვარის, მეტსახელის აღმნიშვნელ ძირითად ტერმინ ლაღაბის გვერდით დადასტურდა ძეგლი/ძენგლი/ძერგლი/ძერგი (მაგ., „ჩემი ძენგლია კახაბერიძე“¹); ლაზურშიც გვაქვს მეტსახელი ძეგნე//ძეგნი (თანდილავა, 2013).

რა იყო ძეგლის ძირითადი მნიშვნელობა და რამ განაპირობა მისი იურიდიულ ტერმინად გამოყენება? რა სემანტიკურ სხვაობებს ავლენს მასზე დაყრდნობით შექმნილი ტერმინები და როგორია მათი ურთიერთიმპარტება?

დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ „ძველი აღთქმის“ მიხედვით, ძეგლი მრავალფუნქციური ნიშია, რომლითაც მონიშნულია, დადასტურებულია: 1. უფლის სამყოფელი, წმინდა ადგილი: „[იაკობმა ლოდი] აღმართა ძეგლად და დაასხა ზეთი თავსა მის ლოდისასა და უწოდა ადგილსა მას „სახლი ღმრთისაჲ“ (დაბ. 28,18); „მე ვარ ღმერთი შენი, რომელი გეჩუენე შენ ადგილსა მას ღმრთისასა, სადა-იგი სცხე ძეგლსა ჩემსა და აღმითქუ მე აღთქუმაჲ“ (დაბ. 31,13); 2. ადამიანებს შორის უფლის სახელით დადებული გარკვეული შეთანხმება-ვალდებულებები: „აწ მოვედ და აღვითქუათ აღთქუმაჲ მე და შენ და იყოს საწამებელ შოვრის შენსა და ჩემსა. და თქუა: აჰა-ესერა არავინ არს ჩემ თანა, აჰა-ესერა უფალი არს მოწამე შოვრის ჩემსა და შენსა. მოიღო იაკობ ლოდი და აღდგა ძეგლად“ (დაბ. 31, 44-45; იხ. ასევე, დაბ. 31, 48-52); 3. საზღვარი (სამანი²): „აჰა, ბორცვი ესე და ძეგლი, რა დაგაფუძნეთ შს ჩმსა და შს შნსა, ნუცა შენ წიაღმოხუალ ჩემდა ბორცუსა ამას ჩემსა და ძეგლსა ამას ბოროტებით...“ (დაბ. 31,51-54); 4. საფლავი³: „და აჰ-

¹ მასალა მოგვაწოდა პროფ. რ. თოფჩიშვილმა.

² შდრ.: „სამანი – მიწაში ჩადგმული ქვა. იდგმება მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღების დროს: სოფლების ტერიტორიის გასამიჯნავად, მოსისხლეათა შერიგების ნიშნად, ვინმეს საზოგადოებიდან მოკვეთის დროს და სხვ.“ (კიკნაძე, 2009: 360). „სამან-ი (სამანისა) [სპარს სამან „ზომა“, „საზღვარი“] 1. საზღვარი, მიჯნა; 2. მანა ან ქვა, რომელსაც ასობენ მიწაში საზღვრის აღსანიშნავად. 3. ეთნ. მანა, ქვა, რომელსაც ასობდნენ მიწაში ვისიმე დარისხების ნიშნად.... სამანს ჩაუსვამენ ეთნ. ვისიმე თემიდან მოკვეთის შერისხვის ნიშნად მიწაში სამანს ჩაასობენ... სამანში ჩატანებული ეთნ. გადატ. ვისაც სამანი ჩაუსვეს, ვინც (რაც) შერისხეს“ (ქეგლ, 6).

³ შდრ.: „მას შემდგომ, რაც როსტომმა დახმარება გაუწია ცხრაზმისხვევლებს, სამაგიეროდ მოითხოვა სამკვიდრო ადგილი მათ შორის. მაშინ ლარგვი-

მართა იაკობ ძეგლი საფლავსა ზედა რაქელისსა, ესე არს ძეგლი საფლავისა რაქელისი ვიდრე დღენდელად დღედმდე“ (დაბ. 35,20); 5. *სახელის უკვდავყოფა*: „აბესალომ ვიდრედა ცოცხალდა იყო, აღმართა ძეგლი ერთი საცსენებელად თავისა თვისისა უბესა ერთსა სამეფოსა და თქუა: არა მივის შვილი, რათა მაქსენებდეს! და ეწოდა ადგილსა მას კელ აბესალომისა აქა ჟამამდე.“ (2 მეფ. 18,18) (ძვ.აღ., 1989 ; ხაზგასმა ყველგან ჩვენია (ნ.ხ.).

მაშასადამე, ძეგლი არის ქვის ლოდი, რომელიც აღმართა ადამიანმა, როგორც საკრალური სვეტი, ე. წ. ნიში¹, უფლისა და საზოგადოების წინაშე სამარადჟამო შეთანხმება-ვალდებულებების, „კავშირის შეკვრის“ აღსაბეჭდად, მატერიალურ დასტურად. ძეგლი მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მაუწყებელი და შემნახველია, ამასთან, ის არის სალოცავი, კერპი. ამგვარი ნიშები მეცნიერებაში ცნობილია სტელას², ქვაჯვარას³ სახელით.

სის მამასახლისმა ასწავლა ხერხი: „უკუეთუ გნებავს მკვიდრ ყოფაი ქვეყანასა ამას, ითხოვე საფლავი მონასტერსა“. როსტომმა... მოითხოვა სასაფლაო ლარგვისის მონასტერში და მიიღო კიდევაც. დროთა განმავლობაში როსტომი იმდენად გაძლიერდა, ერისთობა მოინდომა და საამისოდ მან ასეთი არგუმენტი წამოაყენა: „ვისიცა იყოს საფლავი, მას შეჰგავს ეკლესიაი და ყოველი მიმდგომნი მისნი“ (მესხია, 1954: 321; ხაზი ჩვენია-ნ.ხ.).

¹ შდრ.: „ნიში ნიშანთ ნაწილი“ (საბა, 1993); „ნიშს ორგვარი დანიშნულება აქვს: ერთი მხრივ, ადგილია, სადაც ლოცვა – რიტუალი სრულდება, მეორე მხრივ, სალოცავის შესაწირების ერთგვარი „საკურთხეველი“.... ნიშს ტაძრის ნანგრევებიდან ან მთავარი სალოცავიდან, ხატიდან მოტანილი ქვით აფუძნებენ“ (ბიწაძე, 2015); ვფიქრობთ, ეს შეიძლება ყოფილიყო საგვარეულო სალოცავის ნიშიც, რომლის წინაშე გვარს გარკვეული მოვალეობები ჰქონდა (იხ. ჩვენი: „კვლავ ძეგლი“-ს მნიშვნელობისათვის ქართულში“, ქესს, 2018. იბეჭდება).

² შდრ.: „სტელა – 1. მემორიალური ძეგლის – საფლავის ქვის, ერთ-ერთი ტიპი, რომელიც თავის შიგნით აერთიანებს მრავალ ნაირსახეობას. სტელისებური ძეგლების აღმართვის ტრადიცია მიცვალებულთა საფლავზე უძველესი დროიდან იყო გავრცელებული...; 2. სალოცავი ობიექტები, რომელთა მრავალნაირი ტიპებია დადასტურებული საქართველოში; 3. სამიჯნო სტელები, რომელთა ნაწილზე რელიგიით ხელია ამოკვეთილი, როგორც მფლობელის უფლების დამადასტურებელი სიმბოლო“. (ეთნ. ლექსკ., 2013); „στήλη 1. ბოძი, ხიმინჯი; 2. საფლავის სტელა, გადატ. ძეგლის აღმართვა; 3. სასაზღვრო ნიშანი; 4. მემორიალური სტელა; 5. ხელშეკრულება; 6. კანონი; კანონის ასლი“ (გიორგობიანი, 2013).

³ შდრ.: „უძველესი ქართული ეპიგრაფიკული წყაროები ჯვრებს უწოდებენ ქვის იმ ძეგლებს, რომელთაც მეცნიერებაში, საზოგადოდ, სტელები ეწოდებათ“ (ჯაფარიძე, 1982: 53).

სიტყვა **ძეგლი** დასტურდება ექვთიმე ათონელის მიერ თარგმნილ „მცირე სჯულისკანონის“ შესავალში, სადაც ის, უდაოდ, მოი-აზრება იურიდიულ ტერმინად – წერილობითი დოკუმენტის (არა ქვაზე შესრულებულის) აღმნიშვნელად, შდრ.: „ამან წმიდამან მეექუსე-სემან კრებამან ას სამეოცდარვათა მამათამან რომელი შეკრბეს კონ-სტანტინეპოლეს, სამეფოსა პალატსა და და დამტკიცეს მართალი სა-რწმუნოებაი და **დაწერეს ძეგლი** ღმრთისმეტყუელებისაჲ და კანონნი ეკლესიისანი სამოძღურებ-ლად მორწმუნისა ერისა...“ (მც. სჯ. კან., 1972: 15; ხაზგასმა ჩვენია-ნ.ბ.).

ვფიქრობთ, სიტყვა **ძეგლის** იურიდიულ ტერმინად დამკვიდ-რება გარკვეულ ისტორიულ პროცესს ასახავს: მრავალფუნქციური **ძეგლი** (საკრალური ქვის სვეტი წარწერით¹, სიმბოლური გამოსახუ-ლებებით ან მათ გარეშე) ძველი სამყაროს სამართლის ნივთიერი გამოხატულება იყო, ხოლო, „როცა კაცობრიობა განვითარდა და წარ-მატებული მოქალაქეობრივი ცხოვრება შექმნა... სამართალი ზნე-ჩვე-ულებას დაჰმორდა, დაწინაურდა და კანონდებულ სამართლად გადა-იქცა“ (ჯავახიშვილი, 1982: 29). სწორედ ამ „კანონდებულური სამარ-თლის“ ქვაზე აღბეჭდვის უძველესმა წესმა მოგვიანებით ხელნაწერებ-ში გადაინაცვლა და **ძეგლის** ტერმინად ქცევაც ამას უნდა უკავშირდე-ბოდეს. მაშასადამე: **ძეგლი** „შეთანხმება-ვალდებულებათა ამსახველი ქვის სვეტი“ > „სასულიერო ან საერო საკანონმდებლო კრების ბჭობის შედეგად დამტკიცებული ვალდებულებების ამსახველი წერილობი-თი დოკუმენტი“. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ შემდგომ საუკუ-ნეებში **ძეგლის** ადგილს **წიგნი** იკავებს (შდრ.: „...საკანონმდებლო **ძეგლს** XIV-XVIII სს-ში „სამართლის **წიგნი**“-ც ეწოდებოდა და XVII-XVIII სს-ში უფრო ხშირად სწორედ ეს ტერმინი იხმარებოდა“ - ჯავა-ხიშვილი, იქვე).

ამავე „მცირე სჯულისკანონში“ დასტურდება ტერმინი **ძეგლის-წერა**-ც. ის ნაშრომის მეოთხე ნაწილის სახელწოდებაა („**ძეგლის-წერა**ჲ მართლისა სარწმუნოებისაჲ“). **ძეგლისწერა** გვაქვს 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილების სახელწოდებადაც.

ქართულ ლექსიკონებში **ძეგლისწერა** (**ძეგლის-წერა**, **ძეგლის-წე-რაჲ**, **ძეგლის წერა**) ასეა განმარტებული: „აქტი, ტრაქტატი, დადგენი-

¹ შდრ., „**ძეგლი სჯულისა** узаконение писанное на столбе“ (ჩუბინაშვილი, 1984: 1614);

ლება, ხსენება“ (აბულაძე, იქვე); „დადგენილება; მოხსენიება“ (სარჯველაძე, 2001); „ზედა წარწერილობა ძეგლსა ზედა ღირსსახსოვრისა რაჲსამე. აღწერილი სჯულის დება, ანუ განწესება... столнописание“ (ჩუბინაშვილი, 1961); ზედა წარწერილობა ძეგლზედ ღირსი სახსოვრისა რისამე; აღწერილი რჯულისდება ან განწესება ძეგლზედ...“ (ჩუბინაშვილი, 1984).

ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, „ბერძნულითგან ქართულად ნათარგმნ თხზულებებში „ძეგლისწერა“ ბერძნულ ἐκτέσι¹ ექთეზისის უდრის“. (ჯავახიშვილი, 1982: 30). ვფიქრობთ, აღნიშნული ტერმინის თარგმნისას გათვალისწინებულია, ასევე, სიტყვა **ძეგლის** ზემოთ მითითებული ის იურიდიული შინაარსი, რომელიც ჩანს „ძველი აღთქმის“² ტექსტში.

საზოგადოდ, მიგვაჩნია, რომ დაზუსტებას მოითხოვს შემდეგი განმარტება: „**ძეგლისწერა** იგივეა, რაც **ძეგლი**“ (ქეგლ, 8), რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, ძველ ქართულში ამ სიტყვათა მნიშვნელობები განირჩეოდა: **ძეგლის** თავდაპირველი მნიშვნელობა იყო მრავალფუნქციური საკრალური სვეტი, შემდგომ წერილობითი სამართლებრივი დოკუმენტი, ხოლო **ძეგლისწერა**, ვფიქრობთ, კანონშემოქმედებას, განსჯის შედეგად მიღებული კანონის წერილობით განმარტებასა და გაფორმებას გულისხმობდა (შდრ.: „წერა აზრის წერილობით გამოთქმა“ (ქეგლ, იქვე)³. ის ექვთიმე ათონელის მიერ შექმნილი ტერმინი

¹ შდრ.: „ἐκτέσις - 1. ჩვენება დადგმა; 2. გადმოსმა, გადმოსხმა, გადმოყვანა; 3. მიტოვება, დატოვება; 4. ლოგ. აბსტრაქცია; 5. გამოშვება, ამოშვება; 6. განმარტება, თხრობა, გადმოცემა“; „τέσις - 1. დადება, დადგმა; 2. დალაგება, ჩაწყობა; 3. განლაგება; 4. დადგენილება; 5. დაწესება; 6. დამტკიცება; 7. ფილოს. აზრი, შეხედულება; თეზისი; 8. ფილოს. პირობა...“ (გიორგობიანი, 2013; ხაზი ჩვენია-ნ.ხ.).

² „მოსეს სამართლის წიგნის ქართული ვერსია იურიდიული ცხოვრების გარკვეულ სფეროში ჩვენი ეროვნული სამართლის წყაროს წარმოადგენდა“ (ქსძ, 1, 1963: 574).

³ წერ- ძირის მქონე იურიდიულ ტერმინებთან დაკავშირებით საყურადღებო დაკვირვება: „XI-XIII საუკუნეთა მანძილზე ქართულ დიპლომატიკაში ყოველ იურიდიულ დოკუმენტს „დაწერილი“ ეწოდება, თუ ის მეფისაგან არ არის გაცემული... თავდაპირველად. როგორც ჩანს, „დაგიწერე“ სრულიად საკმაო იყო იმის გამოსახატავად, რომ ესა თუ ის ქონება, ან უფლება ამ ქონებაზე ამა თუ იმ პირმა გადასცა მეორე პირს. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ „დაწერა“ თავდაპირველად ისეთი მოქმედება იყო (დაწერა იმ დროს ისეთი

ჩანს¹. თავის მხრივ, რაკი სიტყვა **ძეგლი** იურიდიულ შინაარსთან ერთად ქვის საკრალურ სვეტსაც (კერპსაც) აღნიშნავდა, მეტი სიზუსტისათვის, წერილობითი საკანონმდებლო დოკუმენტის აღსანიშნავად მას ჩაენაცვლა **ძეგლისწერა**. თავად სიტყვა **ძეგლი** დავიწყებას არ მისცემია და ქართულში არაერთი მნიშვნელობით დასტურდება, ხოლო როგორც გარკვეული იურიდიული შინაარსის ტერმინი („ვალდებულება“), შემორჩა ხალხურ ადათ-წესებს². ცნობილია, რომ იქ, სადაც ვერ აღწევდა სახელმწიფო (მეფის) და საეკლესიო კანონმდებლობა (მაგ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთა), მოქმედებდა ხალხური სამართალი. ამიტომაც **წმინდა ნიში** რელიგიურ დატვირთვასთან ერთად წინაპართაგან ნაანდერძევი ხალხური სამართლის ნივთიერ გამოხატულებადაც მოიაზრებოდა და ტრადიციული საზოგადოება მასთან დაკავშირებულ ვალდებულებებს კრძალვით ასრულებდა. ვფიქრობთ, სწორედ ამით უნდა აიხსნას აღ. საქ. მთაში დაცული **ძეგლფუძის** მქონე რიტუალური ტერმინები. ამასვე უკავშირდება აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში სანათესაო წრის, გვარის აღმნიშვნელი ტერმინები და ლაზური მეტსახელები (იხ. ზემოთ) – ისინი საგვარეულო სალოცავის ხსოვნა-ვალდებულების გარკვეულ წესებს უნდა გულისხმობდეს.

ქართულ ისტორიულ წყაროებში, ასევე, დასტურდება **ძეგლი-განაჩენი** (შდრ.: „ჩუენ, მეფეთა-მეფემან გიორგიმ... დავდევიტ **ძეგლი-განაჩენი** ესე მას ჟამსა“ – „ძეგლის დადება მეფეთ მეფის გიორგის მიერ“). აქ ჩვენთვის საყურადღებოა **ჩენ-** ძირის მქონე მიმღეობის (განა-

სახით წარმოებდა), რომელიც უფლების გადაცემასთან ერთად ნივთის მატერიალურ გადაცემასაც გულისხმობდა... მხოლოდ გვიან და თანდათან, აქტის გართულებისდა შესაბამისად, შემუშავდება ამ ორი მომენტის - დაწერისა და გადაცემის ურთიერთისაგან გათიშვა“ (ბერმენიშვილი, 2005).

¹ საკითხი სპევ. ჩადიებას მოითხოვს. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, „მრავალი ქართული იურიდიული ტერმინის სრული ზედმიწევნითი მნიშვნელობის გამორკვევაც სწორედ... ნათარგმნი ძეგლების ენის დედნებთან შედარებითი შესწავლითაა შესაძლებელი“ (ჯავახიშვილი, 1982: 23).

² შდრ.: „რადგან XIV საუკუნის მომდევნო პერიოდის სხვადასხვა შინაარსის თხზულებებში **ძეგლი** საძიებელი მნიშვნელობით აღარ გვხვდება, ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს შემდეგს: იგი ან ხელოვნურად შექმნილი ტერმინი იყო, ანდა საერთო-სახალხო ენის კუთვნილება, რომელმაც სალიტერატურო ქართულში ადგილი ვერ დაიმკვიდრა და ამის გამო დავიწყებას მიეცა“ (ქეშიკაშვილი, 1991: 80-81).

ჩენ-ი) სემანტიკა. ქეგლის მიხედვით, **განაჩენი** არის: „1 სასამართლოს მიერ სამსჯავრო სხდომაზე გამოტანილი გადაწყვეტილება; გადატ. გადაწყვეტილება, დადგენილება. საეკლესიო ტრადიციით, განაჩენი გამოიტანება წმინდა სამების სახელით....; 2 „... რაც გააჩინეს ან გაჩნდა, – შექმნილი წარმოქმნილი, წარმოშობილი, გაჩენილი“ (ქეგლ, 2); შდრ., ასევე: „**ჩენა** „ჩუენება“, ნება“ (აბულაძე, 1973); „**ჩენა** „დასანახავად ქცევა... შექმნა, გაჩენა“ (ქეგლ, 8). ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებს: „**სამართალი** ან ერის საზოგადოებრივი ცხოვრებით შექმნილი ჩვეულება და წესია, ან სახელმწიფოს მთავრობისა და კანონმდებელი კრების **გაჩენილია** ხოლმე... რაკი იმ ხანაში კანონებს საქართველოში ჩვეულებრივ მეფის მიერ მოწვეული სამღვდელოებისა, მაღალწოდებისა და მოხელეობის წარმომადგენელთა და „საბჭოთა საქმეთა მეცნიერთა“ კრება, ან სახელმწიფო დარბაზი ადგენდა ხოლმე, ამიტომ სამართალს იმ დროს „**გაჩენილი**“ სამართალი ერქვა (ბაგრატ კურაპალატის სასამართლო წიგნი), ხოლო თვით მოქმედებას „**განჩინება**“ ეწოდებოდა, – „განჩინება“ სარწმუნოებისა და **დადებულისა** იწეს მიერ დღისმეტყუელისა (სჯულისკანონი, XB, IV, 115-116), რაც ბერძნულ $\epsilon\kappa\tau\epsilon\iota\varsigma$ უდრის, – ანუ „განაჩენი“ (გიორგი V-ის ძეგლის დადება, შესავალი)... (ჯავახიშვილი, 1982: 29-30; ხაზგასმა ჩვენია-ნ.ხ.).

მაშასადამე, **ძეგლი-განაჩენი** არის ბჭობის, განსჯის შედეგად „გაჩენილი“ (მიღებული, დადასტურებული) სამართლის ნივთიერი, წერილობითი გამოხატულება.

კიდევ ერთი იურიდიული ტერმინი **ძეგლთდება** (**ძეგლთ-დება**, **ძეგლისდება**) ასეა განმარტებული: „განწესება აღწერილი ძეგლზე“ (ჩუბინაშვილი, 1984); „**ძეგლის დადება**, **ძეგლისწერა** – შუა საუკუნეების საქართველოში საკანონმდებო აქტის დადგენა-ჩამოყალიბება წერილობით საბუთად, „გაჩენა და დადება“ ძეგლად; თვითონ ასეთი საკანონმდებლო ძეგლი („განაჩენი“) განმტკიცებული სახით. ვარაუდობენ, რომ **ძეგლის დადებაში** აღიბეჭდა უძველესი ხერხი კანონის გამოკვეთისა ქვის სვეტზე (მაგ., ხამურაბის კანონები) **ძეგლის დადების** მსგავსი გამოთქმები საბუთებში იშვიათი როდია, მაგრამ თვით ამ სახელწოდების აქტებად ცნობილია რუის-ურბნისის კრების **ძეგლისწერა** და „**ძეგლის დადება** მეფეთ მეფის გიორგის მიერ“ (ქსე, 11).

ამ განმარტებების მიხედვით, **ძეგლი**, **ძეგლისწერა** და **ძეგლისდება** სინონიმებად წარმოჩნდება, რაც ზუსტი არ უნდა იყოს. ეს სხვადასხვა, მაგრამ ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ტერმინებია, რაც ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობიდან კარგად ჩანს: „...კანონმდე-

ბელი კრების განაჩენი, რომელიც კრების „მეგლად“ უნდა ჩათვლილიყო, სამეფოს სამართლად მიეცემოდა, „დაედებოდა“, ის „დადებული“ იყო. გიორგი ბრწყინვალის მიერ მოწვეული კანონმდებელი კრების შედგენილ სასამართლო წიგნს ამიტომ ჰქვია „მეგლის დადება“ (ჯავახიშვილი, 1982: 30).

აღნიშნულ ტერმინში ყურადღებას იპყრობს **დადება/დება** კომპონენტი. ვფიქრობთ, მასში გამოცალკევებული **დ-ებ-** ძირის სემანტიკა მთელი ტერმინის მნიშვნელობასაც უნდა აზუსტებდეს. კერძოდ, სხვა მრავალფეროვანი მნიშვნელობების გვერდით, **დებ-** უკავშირდება „ვალს“, „მოვალეობას“, შდრ.: „**თანა-დება** მართება, ვალის ქონება“ (აბულაძე, 1973); „**თანანადები** თავს ვალი ედვას“ (საბა, 1991); „...**თანამდებ-**ი ძვ. ქართულში „შეცოდებულს“, „მოვალეს“, „დავალეზულს“ ნიშნავს და წერილობით დამოწმებულია V საუკუნიდან... **თანა-ედვა-**ს ეტიმოლოგია იხსნება მისი კომპონენტების მნიშვნელობით: „თან-იდვა“ ანუ „მასზე/მასთან იდვა“ (ვალი, გადასახდელი)“ (გიგინეიშვილი, 2016: 187); „**უ-დ-ებ-ი/უ-დ-ი** (ძვ. „ზარმაცი, მცონარი“) უარყოფითი ფორმის მიმღებობა... **უდები** არის „ის, ვინც ვალს [მოვალეობას] არ იდებს თავს“ (ხაჩიაშვილი, 2018: 234). (საზოგადოდ, ვფიქრობთ, **დ-ებ-** ძირის ეს სემანტიკა უძველეს რიტუალურ ქმედებასთანაა დაკავშირებული, შდრ., ვალის **დადება**, **დაკისრება**..., რაც სპეც. კვლევას მოითხოვს).

ამრიგად, **მეგლთდება/მეგლისდება** არის კრების მონაწილეთა (კანონმდებელთა) განსჯის შედეგად „გაჩენილი“ და წერილობით აღბეჭდილი გადაწყვეტილების საყოველთაო ვალდებულებად ქცევა, დაფუძნება, დაკანონება – საყოველთაო სამართალი.

საგულისხმოა, რომ ხალხური ადათ-წესით დაკისრებული ვალდებულების აღსანიშნავად ფშაურში დასტურდება არა ტერმინი **მეგლი/მენგლი**, როგორც ესაა თუშურსა და ხევსურულში, არამედ – **დანადები**, რაც იმას მიუთითებს, რომ ქვის ნიში (**მეგლი**) გარკვეული წესების შესრულებას ავალდებულებდა თემს, გვარს და სწორედ ამიტომ აღიმართებოდა – „დაიდებოდა“.

აღნიშვნენ, რომ ტერმინ **მეგლი**-ს გამოყენების არე შეზღუდულია და ის წიგნიერი გზით ხდება გაცნობიერებული განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც შემუშავდა და კანონის ძალა მიიღო გიორგი ბრწყინვალის „თქმულმა სამართალმა“ (ქეშიკაშვილი 1991: 80), რაც ნაწილობრივ გასაზიარებელია, ვინაიდან აღმ. საქ. მთის დიალექტებში უძველესი ტერმინების გადარჩენა განაპირობა როგორც მათთან დაკავში-

რებული ადამ-წესების შენახვამ, ასევე, გიორგი ბრწყინვალის „სამართალმა“ (ცნობილია, მეფე გიორგიმ პირადად შემოიარა მთიულეთი, ჩამოიყვანა იქიდან წარმომადგენლები თბილისში, მოიწვია დარბაზი და შეადგინა სამართლის წიგნი და მისი „**მეგლისდება**“ მოქმედებდა აღმ. საქ. მთიანეთში), თუმცა, მეორე მხრივ, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ ტერმინი **მეგლთ-დება/მეგლისდება** გიორგი ბრწყინვალემ (მისმა დარბაზმა) სწორედ ამავე დიალექტური არეალიდან აღებული ხალხური ტერმინოლოგიის მიხედვით შექმნა და სათანადო მიზნით გამოიყენა. ამ ვარაუდის საფუძველს იძლევა: 1. აღმ. საქართველოს მთის კილოებში უხვად დადასტურებული, ხშირად დღემდე ცოცხალი ტერმინები (**//მეგლი, ძენგლი, მეგლის დადება, დანადები, დასტურის მეგლი, კარ-ქვაბით ძენგლი, მეძენგლე...**); 2. მათთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებათა სიმრავლე; 3. ამ ტერმინთა (**მეგლი/ძენგლი/ძერგი; ძენგე/ძენგი**) დადასტურება სხვა დიალექტურ არეალშიც - სამხ. დასავლეთ საქართველოში (იხ. ზემოთ), რაც იმას მიგვანიშნებს, რომ, საზოგადოდ, **მეგლის** ერთგვარი იურიდიული შინაარსი უცხო არაა ქართული ხალხური ცნობიერებისათვის, შესაბამისად, ის ყოფაში ოდენ „წიგნიერი გზით გაცნობიერებული“ არ უნდა იყოს.

წარმოდგენილი მსჯელობის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ: **მეგ-ლ-ი** „აღმართული მრავალფუნქციური საკრალური სვეტი, ნიში“ > **მეგლი** „შეთანხმება-ვალდებულებათა, კანონთა ნივთიერი გამოხატულება (სვეტი, ხელნაწერი)“ > **ტერ.**: 1. **მეგლისწერა** „კანონშემოქმედება; დაწერილ კანონთა კრებული, განმარტებანი...“; 2. **მეგლი-განაჩენი** „განსჯის შედეგად „გაჩენილ“ (მიღებულ) გადაწყვეტილებათა, კანონთა წერილობითი დოკუმენტი“; 3. **მეგლისდება** „შექმნილი სამართლის დაფუძნება, საყოველთაო კანონად ქცევა“.

ლიტერატურა

აბულაძე, 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი.

ბერძენიშვილი, 2005 – დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბილისი.

ბიწაძე, 2015 – ს. ბიწაძე, რელიგიური დღესასწაულები ხევში, სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამა, საქართველოს საპატრიარ-

ქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი „ეთნოლოგია“, თბილისი.

გიგინეიშვილი, 2016 – ბ. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი (ა-მ), თბილისი.

გიორგობიანი, 2013 – თ. გიორგობიანი, ძველბერძნულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.

თანდილავა, 2013 – ალ. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი.

კიკნაძე, 2009 – ზ. კიკნაძე, ანდრეზები, 2009, თბილისი.

ეთნ. ლექსკ., 2013 – ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, თბილისი.

მესხია 1954 – შ. მესხია, ძველი ერისთავთა, მსკი, თბილისი.

მც. სჯ. კან., 1972 – მცირე სჯულის კანონი, გამ. მოამზადა ელგუჯა გიუნაშვილმა, თბილისი.

მცხ. ხელნ., 1981 – მცხეთური ხელნაწერი, (მოსეს ხუთ-წიგნეული, ისუ ნავე, მსაჯულთა, რუთი), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელ. დოჩანაშვილმა, თბილისი.

ნადირაძე, 2001 – ე. ნადირაძე, საქართველოს მემორიალური კულტურა, თბილისი.

საბა, 1991; 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილისი.

სარჯველაძე, 2001 – სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა, თბილისი.

ქსძ, 1963 – ქართული სამართლის ძეგლები, 1, თბილისი.

ქსე, 1987 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 11, თბილისი.

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი 8 ტომად, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, 1950-1964 წწ., თბილისი.

ქეშიკაშვილი, 1991 – ი. ქეშიკაშვილი, ძველის გავრცელების არეალის და მნიშვნელობისათვის, ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბილისი.

ჩუბინაშვილი, 1961 – ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, ალ. ღლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი.

ჩუბინაშვილი, 1984 – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, მეორე ოფსეტური გამოცემა, თბილისი.

ცოცანიძე, 2012 – გ. ცოცანიძე, თუშური ლექსიკონი, თბილისი.

ძგ. აღ., 1989 – წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ნაკვეთი I, შესაქმისა, გამოსლვათა, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ც. კიკვიძემ, თბილისი.

ჭინჭარაული, 2005 – ა. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი.

ხახიაშვილი, 2017 – ნ. ხახიაშვილი, *უღებ-ი* სიტყვის სემანტიკოსათვის, იკე, XLV, თბილისი.

ხოჭოლავა-მაჭავარიანი, 2018 – ნ. ხოჭოლავა-მაჭავარიანი, კვლავ *ძეგლი*-ს მნიშვნელობისათვის ქართულში“, ქესს, 2018, თბილისი (იბეჭდება).

ჯავახიშვილი, 1982 – ივ. ჯავახიშვილი, სახელმწიფო სამართალი, თბზ. თორმეტ ტომად, ტ.6, თბილისი.

ჯაფარიძე, 1982 – ვ. ჯაფარიძე, ადრეული შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები ქვემო ქართლიდან, თბილისი.

ჯორჯანელი, 2003 – ვ. ჯორჯანელი, ქართულ სინონიმთა ვრცელი ლექსიკონი, თბილისი.

Nana Khocholava-Machavariani

One Type of Legal Terms Confirmed in Historical Sources

Summary

The terms *dzeqlists'era*, *dzegli-ganacheni*, *dzeqltdeba* attested in the Georgian historical sources are based on the term *dzegli* “monument”.

The main meaning of the term ძეგლი is a stone multifunctional sacred niche that is erected by a human as a material evidence of the eternal agreement and obligation to the Lord and the society.

The establishment of this word as a legal term reflects a certain historical process – the oldest rule of writing the law on the stone used in manuscripts, c.f. *dzegli* “a stone niche depicting agreement and obligation” > “a written document depicting approved obligations”.

dzeqlists'era means writing the laws, the written definitions of the law.

dzegli-ganacheni is a written expression of the law enacted as a result of the judgment.

dzeqltdeba/dzeqlisdeba is the legalization of the written decision of lawmakers made as a result of the judgement, i.e. the universal law.

Generally, the legal meaning of the word ძეგლი is not unfamiliar to the Georgian folk consciousness. The term ძეგლოდება/ძეგლისდება was derived on the basis of the dialectal folk terminology by King George V the Brilliant and used for proper purposes. This assumption is based on 1. The terms that still exist in the mountain dialects of Eastern Georgia (*dzegli*, *dzengli*, *dzeglis dadeba*, *danadebi*, *dast'uris dzegli*, *ḥar-kvabit dzengli*, *medzengle*, etc.); 2. The antiquity and nature of the folk customs and traditions related to them; 3. The attestation of these terms (*dzegli/dzengli/dzergi*; *dzegne/dzegni*) in another dialectal area, i.e. Southwest Georgia.

Thus, ძეგლი “an erected multifunctional sacred niche” > *dzegli* “a material expression of agreements and obligations, the laws (a niche, a manuscript)” > 1. *dzeglists'era* “writing the laws; the written definitions of the law”; 2. *dzegli-ganacheni* “a written document of the laws enacted as a result of the judgment”; 3. *dzeglisdeba* “the legalization of the written decision of lawmakers, i.e. enacting the universal law”.